

Introducere

Antologia de față s-a născut ca reacție la dezbateră publică anemică și săracă în conținut intelectual din jurul Raportului de condamnare a comunismului din România și din jurul întregului demers care a însoțit producerea și promovarea acestui act. Pe fondul unui interes public foarte scăzut, o mare parte a autorilor Raportului și a celor implicați în acest demers au refuzat să-și justifice opțiunile și, în general, să discute aplicat despre semnificațiile și consecințele comunismului din România, preferând să își impună ideile prin argumentul autorității (sau prin practici chiar mai puțin academice).

Deși reunește aproape exclusiv autori critici față de forma (aproape) finală pe care a luat-o acest Raport, coordonatorii antologiei nu și-au propus deloc să reprezinte o anumită opțiune ideologică sau să facă un volum „anti-Raport”. Criteriul de selectare a contributorilor nu a fost nicidecum unul al opțiunii ideologice, cum se poate vedea ușor din varietatea foarte mare de perspective ale articolelor. Un număr important de autori mai degrabă favorabili (sau chiar foarte favorabili) Raportului au fost invitați să contribuie; aproape toți au refuzat, din motive, de regulă, conjuncturale. Oricum, recomandarea expresă făcută contributorilor a fost de a rămâne în cadrul unei analize a documentului din perspectiva standardelor academice clasice și de a evita opțiunile ideologice prea accentuate.

Din păcate, modalitatea necritică de dezbateră și promovare a Raportului s-a regăsit perfect în modul de a proceda al lumii editoriale. Antologia a fost refuzată, pe rând, de un mare număr de edituri din

țară, cam de toate cele care, prin profil și nivel de activitate, ar fi putut să asigure publicarea și difuzarea volumului (nu ne-am adresat editurilor de nișă sau cu distribuție confidențială). Unele au invocat motive puerile, altele rentabilitatea economică. Un motiv, în principiu, rezonabil, dar, practic, destul de șubred, dat fiind că rentabilitatea era aproape asigurată în cazul unui volum pe o temă de asemenea interes și reunind destule nume cunoscute, câteva de primă mână, ale scenei intelectuale (mai ales dacă luăm în calcul ce tiraje infime sunt considerate profitabile în România, în special atunci când e vorba de cărți care au și valoare simbolică, nu numai financiară).

Una peste alta, lucrurile arătau foarte mult ca și cum editurile nu țineau deloc să publice deviaționisme de la mainstream-ul intelectual național. Din fericire, am reușit, până la urmă, să găsim o editură românească din afara țării cu ceva mai mult curaj, evitând astfel *in extremis* publicarea antologiei pe internet. Însă faptul că durează ceva timp până te refuză toate editurile din țară explică întârzierea cu care apare antologia, față de publicarea pe internet și în volum a textului Raportului.

Desigur, antologia și-a propus, în primul rând, să ofere perspective pertinente și relevante de evaluare ale Raportului. Fiind însă vorba de o temă cu atâtea implicații și având în vedere dezbateră, pe de o parte, anemică în sine, pe de altă parte, anemizată în mod intenționat de până acum, antologia de față se vrea și un punct de plecare pentru debateri ulterioare, mai aplicate și mai serioase decât cele de până acum. Până la urmă, felul în care evaluăm comunismul este esențial pentru depășirea acestui trecut traumatic, spre o societate cu adevărat „normală”. Un proces pe care, probabil, doar optimiștii incurabili îl pot vedea apropiindu-se de sfârșit.

Coordonatorii: Vasile Ernu
Costi Rogozanu
Ciprian Șiulea
Ovidiu Țichindeleanu

Florin Abraham

Născut la 1 octombrie 1975, Jibou, jud. Sălaj. Absolvent al Facultății de Istorie a Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca, ca șef de promoție (1998), și al programului de studii aprofundate al aceleiași facultăți (1999). Din 2006, doctor în istorie *Magna Cum Laude* al Universității *Babeș-Bolyai*, cu teza *Sistemul politic din România: 1989-2004*. Cercetător principal III la Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului. Director științific la Institutul *Ovidiu Șincai*. Volume recente: *România de la comunism la capitalism, 1989-2004. Sistemul politic*, Tritonic, București, 2006; *Transformarea României 1989-2006. Rolul factorilor externi*, I.N.S.T., București, 2006; *Colectivizarea agriculturii în România: cadrul legislativ (1949-1962)*, I.N.S.T., București, 2007 (coautor).

Raportul Comisiei Tismăneanu: analiză istoriografică¹

Fără a exagera, considerăm că istoria politică a României după 1989 poate fi descrisă, cu destul de multă precizie, și din perspectiva disputei asupra moștenirii, respectiv interpretării trecutului totalitar al națiunii române. Ideea de „proces al comunismului” reprezintă sinteza acestei (meta-)teme care a creat fațiuni pro și contra, a născut afinități sau a rupt prietenii, a generat puternice clivaje în rândul intelectualității precum și al clasei politice. În fața unei realități complexe și contradictorii, care nu poate fi cu ușurință încadrabilă în categorii bine delimitate, care este încă puternic emoționalizată, obiectivul cercetării noastre nu poate fi decât unul modest. Pe de-o parte, ne propunem să analizăm contextul politic și

¹ O variantă a acestui studiu a fost publicată sub titlul *Procesul istoriografic al „Procesului comunismului”* în revista *Arhivele totalitarismului*, nr. 1-2/2007, pp. 115-134.

intelectual în care a avut loc condamnarea oficială a comunismului. Pe de altă parte, dorim să realizăm o radiografie conceptual-metodologică a „Raportului Comisiei Prezidențiale pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România”, dat publicității la 18 decembrie 2006, cunoscut și ca „Raportul Tismăneanu”, după numele coordonatorului comisiei care a funcționat pe lângă Palatul Cotroceni².

Din punctul nostru de vedere, cercetarea „Raportului Tismăneanu” este susceptibilă unei analize etajate pe trei nivele de referință: context – text – subtext. Cele trei arii de studiu sunt interdependente, iar decuparea doar a unui nivel poate afecta înțelegerea întregului: textul istoriografic nu poate fi aprofundat dacă nu este raportat la motivațiile constituirii Comisiei prezidențiale, iar lectura lui ulterioară este dependentă, cel puțin deocamdată, de componența Comisiei și de modul în care s-a desfășurat ritualul de condamnare a comunismului. Ipoteza pe care este construit acest studiu poate fi formulată astfel: „Raportul Tismăneanu” nu poate fi considerat un text istoriografic ca oricare altul, ci unul care are pretenția de a oficializa o perspectivă asupra trecutului recent al României, de aceea el trebuie corelat cu intențiile inițiatorului, cu profilul intelectual și politic al autorilor, dar și cu reacțiile publice, favorabile sau critice, față de acesta.

O ultimă remarcă introductivă este aceea că studierea „Raportului Tismăneanu”, a contextului în care acesta a fost realizat, dar și a semnificațiilor publicării sale trebuie considerată un demers firesc și legitim, în cadrul unui autentic dialog intelectual, bazat pe formula: „cunoaștere-critică-progres”.

² Menționăm că, pentru ușurința exprimării, folosim expresiile „Comisia Tismăneanu”, respectiv „Raportul Tismăneanu” în loc de „Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România”, respectiv „Raport final al Comisiei Prezidențiale pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România”. De asemenea, în acest studiu, referințele din „Raportul Tismăneanu” sunt din varianta postată pe site-ul Administrației Prezidențiale (www.presidency.ro) în 18 decembrie 2006.

1. Context politic și cultural.

Comisia Tismăneanu

În toate statele care au ieșit din comunism în anul 1989 au existat ample dezbateri referitoare la gestiunea moștenirii totalitare, a celor mai bune căi de a găsi responsabilitatea pentru crimele trecutului, dar, simultan, de a reconcilia națiunile cu propria lor memorie traumatică. România a urmat și ea această regulă nescrisă, cu forme specifice de manifestare, determinate de faptul că a fost singurul stat în care schimbarea de sistem a fost sângeroasă.

În istoria ideii de „proces al comunismului” în România, primul eveniment important îl constituie data de 12 ianuarie 1990: într-o manifestație în fața Palatului Victoria din București s-a cerut interzicerea prin lege a partidului comunist, liderii P.C.R. să nu mai facă parte din organele de conducere ale administrației de stat dar și a Frontului Salvării Naționale, precum și judecarea publică a conducerii de partid anterioare înlăturării regimului Ceaușescu³. Deși sub presiunea manifestațiilor au fost acceptate de către Consiliul F.S.N. cererile adresate în 12 ianuarie (reintroducerea pedepsei cu moartea în urma unui referendum; scoaterea în afara legii a P.C.R.), singura decizie importantă rămasă validă din punct de vedere juridic după încheierea manifestației publice este „Decretul-lege privind trecerea în proprietatea statului a patrimoniului fostului Partid Comunist Român” (18 ianuarie 1990).

Următorul reper simbolic în istoria de 17 ani a ideii de proces al comunismului este reprezentat de „Proclamația de la Timișoara” din 11 martie 1990. În aceasta, deși nu este exprimată explicit teza unui proces al comunismului, prin punctul al optulea se propunea interzicerea „pentru primele

³ Domnița Ștefănescu, *Cinci ani din istoria României. O cronologie a evenimentelor decembrie 1989 - decembrie 1994*, Mașina de scris, București, 1995, p. 43.

trei legislaturi consecutive a dreptului la candidatură, pe orice listă, al foștilor activiști comuniști și al foștilor ofițeri de Securitate.” Textul adoptat în primul oraș al revoluției din 1989 face trecerea de la ideea unui proces general al comuniștilor, exprimată în ianuarie 1990, spre tema lustrației, adică a interzicerii unor drepturi civile pentru o categorie de cetățeni ai României. În anii care au urmat, până acum, cea mai severă formă de „proces al comunismului” s-a redus la ideea unei legi a lustrației care să „igienizeze” viața politică.

Primul proiect privind o lege a lustrației, conceput de George Șerban – inițiatorul „Proclamației de la Timișoara” –, a fost depus în Parlamentul României de abia în 27 mai 1999. Inițiativa nu a fost însă niciodată dezbătută în Comisia juridică și nici nu a ajuns vreodată în plenul Camerei. Avizul Consiliului Legislativ a venit la șapte luni după înregistrarea proiectului și conținea numeroase obiecții. Guvernul Mugur Isărescu nu a transmis un punct de vedere. La 1 februarie 2001, deputații P.S.D., care dețineau o majoritate confortabilă, au clasat proiectul conform art. 60, alin. 5 din Constituție.

După 2004, în contextul instaurării unei guvernări legitimate prin „dreptate și adevăr”, tema lustrației a fost reluată, fiind realizate mai multe inițiative legislative, intrând în circuitul parlamentar propunerea P.N.L. și „legea antinomenclatură” a Partidului Inițiativa Națională⁴. Proiectele nu au fost însă adoptate înainte de condamnarea oficială a regimului comunist în 18 decembrie 2006.

În afara acestor proiecte de lege au existat însă și inițiative de condamnare a regimului comunist de către autoritățile statului român. Primul demers este cel Guvernului Petre Roman, la 27 decembrie 1990 fiind publicată o scrisoare a ministrului Justiției Victor Babiuc, în numele primului-ministru,

⁴ *Lustrația în România: între retorica politică, democratizare și drepturile omului*, Institutul „Ovidiu Șincai”, București, 17 mai 2006.

prin care se cerea identificarea celor care au folosit abuziv sau criminal puterea înainte de 1989⁵.

După alegerea lui Emil Constantinescu în funcția de Președinte al României, acesta, într-un mesaj cu prilejul inaugurării oficiale a Memorialului Sighet (20 iunie 1997), „cere iertare în numele statului român” victimelor regimului comunist. Cu același prilej, Emil Constantinescu transmitea Parlamentului un mesaj în care solicita inițierea unei legi „prin care toate condamnările politice care, din 1948 până în 1989, au servit drept pretext pentru reprimarea rezistenței anticomuniste, să fie amnistiate, anulate în substanța și în consecințele lor.”⁶

Pe plan internațional, condamnarea comunismului a făcut obiectul a două rezoluții ale Consiliului Europei. Prima este Rezoluția 1096 din 1996 privind „Măsurile de eliminare a moștenirii fostelor sisteme totalitare comuniste”, raportor fiind Adrian Severin⁷. După un deceniu, în 25 ianuarie 2006,

⁵ „Petre Roman: «Moartea tatălui meu a fost cusută cu ață albă»”, *Evenimentul zilei*, 16 martie 2007.

⁶ Emil Constantinescu, *Timpul dărămării, timpul zidirii*, Vol. 2, Universalialia, București, 2002, p. 43-44.

⁷ „5. Adunarea Parlamentară a Consiliului Europei recomandă ca statele membre să elimine moștenirea sistemelor fostelor state totalitare comuniste prin restructurarea vechilor sisteme legale și instituționale, un proces care ar trebui să se bazeze pe principiile: i) demilitarizării, pentru a garanta eliminarea militarizării principalelor instituții civile, precum administrația militară a închisorilor sau trupele Ministerului de Interne, care sunt tipice pentru sistemele militare comuniste; ii) descentralizării, în special la nivel local și regional și în cadrul instituțiilor statale; iii) demonopolizării și privatizării, care sunt elementele centrale pentru construirea unei economii de piață și a unei societăți pluraliste; iv) debirocratizării, care ar trebui să reducă supra-reglementarea totalitară comunistă și să transfere puterea de la burocracia către cetățeni; (...) 7. Adunarea recomandă, de asemenea, ca actele penale comise de indivizi în timpul regimului totalitar comunist să fie judecate și pedepsite conform codului penal standard. (...) Pe de altă parte, este permisă judecarea și pedepsirea oricărei persoane pentru orice act de omisiune care, în momentul când a fost comis, nu constituia un delict penal conform legislației naționale, dar care era considerat de natură penală po-

Consiliul Europei a adoptat Rezoluția 1481 privind „Necesitatea unei condamnări internaționale a crimelor regimurilor comuniste totalitare”⁸. Textul Rezoluției este rezultatul unui compromis în interiorul Adunării Parlamentare între Grupul Popular și Grupul Socialist, formula cea mai radicală fiind cuprinsă în articolul „12. În consecință, Adunarea Parlamentară condamnă cu vigoare violările masive ale drepturilor omului, comise de regimurile comuniste totalitare, și aduce un omagiu victimelor acestor crime.”⁹ Recomandarea care însoțea Rezoluția 1481 nu a fost aprobată de Adunarea Parlamentară a Consiliului Europei¹⁰.

trivrit principiilor generale de drept recunoscute de legislația națională. Mai mult, acolo unde o persoană a acționat în mod deschis violând drepturile omului, motivația că ar fi acționat conform unor ordine nu exclude nici ilegalitatea și nici culpa individuală.”, *Raport al Comisiei Juridice și a Drepturilor Omului. Raportor: Dl. Adrian Severin*. Text adoptat de Adunare la data de 27 iunie 1996 (A XXIII-a Sesiune), Consiliul Europei, www.coe.int.

⁸ Rezoluția are la bază așa-numitul „Raport Lindblad”, al parlamentarului suedez Goran Lindblad, membru al Partidului Popular European. Textul este bazat pe datele din *Cartea neagră a Comunismului*, coordonată de Stéphane Courtois.

⁹ Față de Raportul Lindblad, în Rezoluția 1481 nu se mai regălesc recomandările: să se condamne în declarații oficiale internaționale crimele comise în regimurile comuniste; să se demareze investigații asupra persoanelor acuzate de crime în numele regimurilor comuniste; să se revizuiască manualele școlare în sensul denunțării crimelor comunismului; să se încurajeze autoritățile locale să ridice monumente în memoria victimelor comunismului, vezi „Raportul Tismăneanu – Respinse de APCE, bune în România”, *Jurnalul național*, 25 ianuarie 2007.

¹⁰ În textul Recomandării făcute Comitetului de Miniștri al Consiliului Europei se stipula faptul că urma să fie creat un comitet format din experți independenți care să identifice și să analizeze crimele comunismului, să organizeze o conferință internațională cu această temă, să lanseze o campanie de sensibilizare a publicului în privința încălcărilor grosolane ale drepturilor omului. De asemenea, Recomandarea cerea guvernelor din țările foste comuniste să permită comunicarea arhivelor, să sensibilizeze, ele însele, opinia publică din țările lor prin comisii naționale de studiu și la nivel educațional (revizuirea manualelor școlare), dar și prin introducerea unei zile comemorative pentru victimele comunismului, prin ridicarea de monumente, prin deschiderea de muzee.

Putem identifica astfel trei paliere pe care s-a desfășurat tema unui „proces al comunismului”. Un prim nivel îl constituie cererile pentru un „Nürnberg al comunismului”, adică judecarea și condamnarea celor responsabili de crimele regimului totalitar. O astfel de variantă a rămas doar la nivelul așteptărilor unei părți a militanților anticomuniști radicali. O a doua treaptă a condamnării comunismului constă în inițierea unor legi ale lustrației, prin care sunt investigați indivizii care au fost afiliați procesului de represiune al statului, în special cei care au lucrat sau au colaborat cu securitatea de stat. În sfârșit, un al treilea palier poate fi identificat în condamnările morale și culturale, prin publicarea a numeroase studii și cercetări cu privire la crimele și ororile sistemului totalitar comunist, sau prin înființarea unor instituții pentru memoria trecutului¹¹. „Raportul Tismăneanu” face parte din această a treia dimensiune a procesului comunismului. În sens procedural, România este, până în acest moment, singurul stat din Europa Centrală și de Sud-Est în care decizia politică a condamnării comunismului a fost precedată de activitatea unei comisii care a redactat un raport având un conținut istoric.

Comisia Tismăneanu: constituire, componență, funcționare

Rădăcinile Comisiei Tismăneanu trebuie căutate în atmosfera politică de la începutul anului 2005, când proaspătul președinte al României, Traian Băsescu, începea un proces de transformare din adversar al „intelighenției anticomuniste” (eșecul guvernării C.D.R.-U.S.D. a fost pus și pe seama conflictelor generate de P.D. în guvern) în favorit al acesteia.

¹¹ Bogdan Dima, *Procesul comunismului în țările din Europa Centrală și de Sud-Est*, Caiet documentar procesul comunismului – apărut sub egida Fundației Horia Rusu (1), București, 2006.